

'Schoone accoorden en heerlijke melodieën'

160 jaar Koninklijke Oratorium Vereniging Utrecht

Begonnen als protestants 'Zanggezelschap ter verbetering van het Kerkgezag' waarin samen zingen en plezier beleven hand in hand gingen, groeide de Koninklijke Oratorium Vereniging Utrecht (KOV) begin 20e eeuw uit tot een groot koor dat een belangrijke plaats innam en nog steeds inneemt in het Utrechtse muziekleven.¹

Het 'ontluikend' koorleven in Utrecht speelde zich af tegen een bloeiend muziekleven in de tweede helft van de 19e eeuw in Utrecht. Componisten als Clara en Robert Schumann, Brahms en Liszt kwamen er graag hun eigen werk uitvoeren. Vanaf de jaren zestig speelde Richard Hol, componist en dirigent van onder andere het Toonkunstkoor (opgericht in 1829), een belangrijke rol. Tot zijn leerlingen behoorden Johan Wagenaar en Catharina van Rennes.²

Het KOV kende een bescheiden start: 'Het was aan den avond van den 10e november 1853, dat in de meesterswoning zeven dames en negen heren bijéénkwamen om,

gelijk zij vaker deden koralen en gezangen te oefenen onder leiding van de onvergetelijke Hendrik Jan van Lummel.³ Deze pedagoog van protestants-christelijke huize werd onder andere bekend door zijn schoolwandplaten en zijn geschiedboeken over de Tachtigjarige Oorlog in Utrecht. Hij was veelzijdig, hield veel van muziek en vertaalde voor het koor ook liederen.⁴

Op zondag verspreidden de koorleden zich over verschillende protestantse kerken om de gemeentezang te ondersteunen. Na zestien jaar zo gewerkt te hebben, begon het KOV ook met op te treden, zowel in concerten 'met welwillende medewerking' (deelname aan bijeenkomsten van charita-

Foto van koorleden, ca 1900, mogelijk genomen tijdens een van de 'Boschuitvoeringen'.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | ARCHIEF KERKGEZANG

tieve instellingen) als in eigen uitvoeringen. Altijd stond 'de kunst in dienst van de liefdadigheid'.

Feestelijk karakter

Het koor groeide al snel uit tot zo'n 50 leden, maar in de loop der jaren fluctueerde het aantal enorm. De meeste leden waren jong, afkomstig uit de gegoede burgerij en de middenstand en betrokken bij de protestante kerk of school. Van Lummel kon steeds over genoeg onderwijzers en kwekelingen beschikken. Er werd al vroeg op kwaliteit gelet: 'minkundige zangers werden apart onderrigt'.

De eerste 50 jaren werd van elke repetitie een verslag gemaakt. In de pauze stemden de 'heren' over de contributie (in 1863 een voor die tijd forse verhoging met f 0,25), over wat men ging zingen (vanaf 1858 naast 'koraalgezag' ook 'feestgezag'), over deelname aan zendingsfeesten, over de bestemming van de baten. Eind 1858 werd besloten geen jaarbijeenkomst te houden maar 'de

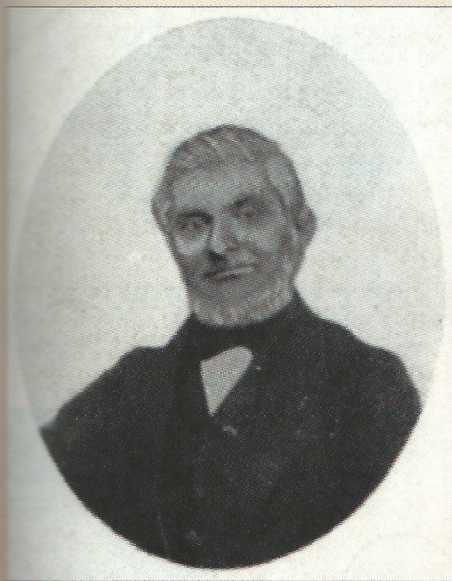
Frederiek Eggink

Studeerde geschiedenis en muziekwetenschappen en houdt lezingen over het muziekleven in Utrecht in de 19e en 20e eeuw.

gelden te doen uitdelen aan huisgezinnen die door de heerschende ziekte (cholera) geleden hadden'.

Onder strenge ballotage werden nieuwe leden toegelaten mits ze 'in geloofsbegrrippen overeenstemden'. Zo'n koor bood de gelegenheid zich in eigen protestantse kring te ontwikkelen. Ook vrouwen konden in het koor bepaalde taken op zich nemen. Het is niet duidelijk of ze mochten stemmen, later (rond 1890) was dat zeker wel het geval.⁵

De jaarvergaderingen in het *Gebouw voor Kunsten & Wetenschappen* hadden een feestelijk karakter. Zo meldt het verslag over 1881: 'De zitplaatsen achter tafeltjes werden ingenomen en de glazen gevuld. Er werd een "opera fantastique" opgevoerd getiteld

Hendrik Jan van Lummel (1815-1877), gedrukte reproductie (lijjncliché) uit ca. 1909 van een anonieme foto uit ca. 1870.

UITE. J.J.P. VALETON, DE UTRECHTSCH E ZENDINGSVEREENIGING, UTRECHT 1909 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Gezicht op de Nederlands Hervormde Marnixschool (links) ca 1930, met in het midden de (voormalige) woning van meester van Lummel (Springweg 91).

□ FOTO E.A. VAN BLITZ EN ZN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

de "Paradijsroovers". Verder een 'toneelstukje, duetten, ook 'instrumentale quartetten' en tenslotte 'eene musicale verloting'. De commissie deelde mutsen uit in de vorm van bisschopsmijters met een gat aan de voorkant en er werd een dwaas lied gezongen, achterin de muts was het lied geplakt. Dit eindigde met een vrolijke optocht door de zaal. Het feest ging nog door tot 2 uur 's nachts!

Utrechtse stijfheid afgelegd

Na 1890 is te zien dat er het één en ander aan het veranderen is. De sociale onrust van die tijd en de opkomst van het socialisme lieten echter weinig sporen na in het koor. Wel valt op in de notulen dat het er, zeker voor een christelijk zangkoor, joliger aan toe ging dan daarvoor. Zo lezen we op

13 juli 1893: 'Twee heren hadden het plan omarmd de dames op kersen te onthalen. Er werd gretig gebruik van gemaakt, zodat er weldra niets meer dan wat platgetrapte en de pitten overbleven. Hoogst voldaan en in de vrolijkste stemming keerden wij huiswaarts.' En twee jaar eerder ging een hele groep na een half uur repetitie in de zomer doodleuk roeien! Het gevolg: het bestuur trad af en er ontstond een crisis.

Maar er werd ook, en vaak met succes, opgetreden. In de notulen van mei 1891 werd de loftrompet gestoken: 'Bravo! Dat

UTRECHTSCH E VEREENIGING

VOOR

KERKGEZANG.

Directeur: de Heer RUIJGROK.

UITVOERING

op Donderdag 5 Mei 1881.

des avonds ten 7½ uur, in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen.

PROGRAMMA:

EERSTE AFDEELING.

1. Psalm 84 vers 1. (Koraal) . . . JOH. BASTIAANS.
2. { a. Selig sind die Todten . . . } FERDINAND MÖHRING.
 { b. Froloeket, ihr Völker der Erde }
3. Zion (Solo, Koor en Orkest) . . . NIELS W. GADE.
4. Gezang 96 (Koraal) JOH. BASTIAANS.

TWEDE AFDEELING.

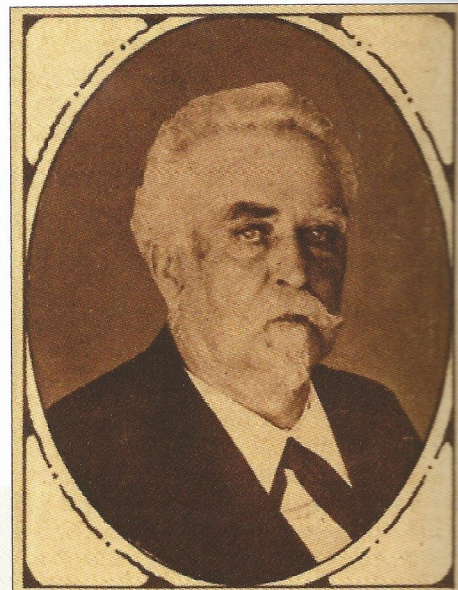
5. Gezang 180 vers 1. (Koraal) . . . JOH. BASTIAANS.
6. { a. Abschied vom Wald } : FELIX MEND. BARTHOLDY
 { b. Jagdlied }
7. 42e Psalm (Solo, Koor en Orkest) FELIX MEND. BARTHOLDY
8. Gezang 156 vers 1 (Koraal) . . . JOH. BASTIAANS.

HET BESTUUR.

Prijs 10 Cent.

Programma concert 5 mei 1881 in Gebouw voor Kunsten & Wetenschappen.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | ARCHIEF KERKGEZANG

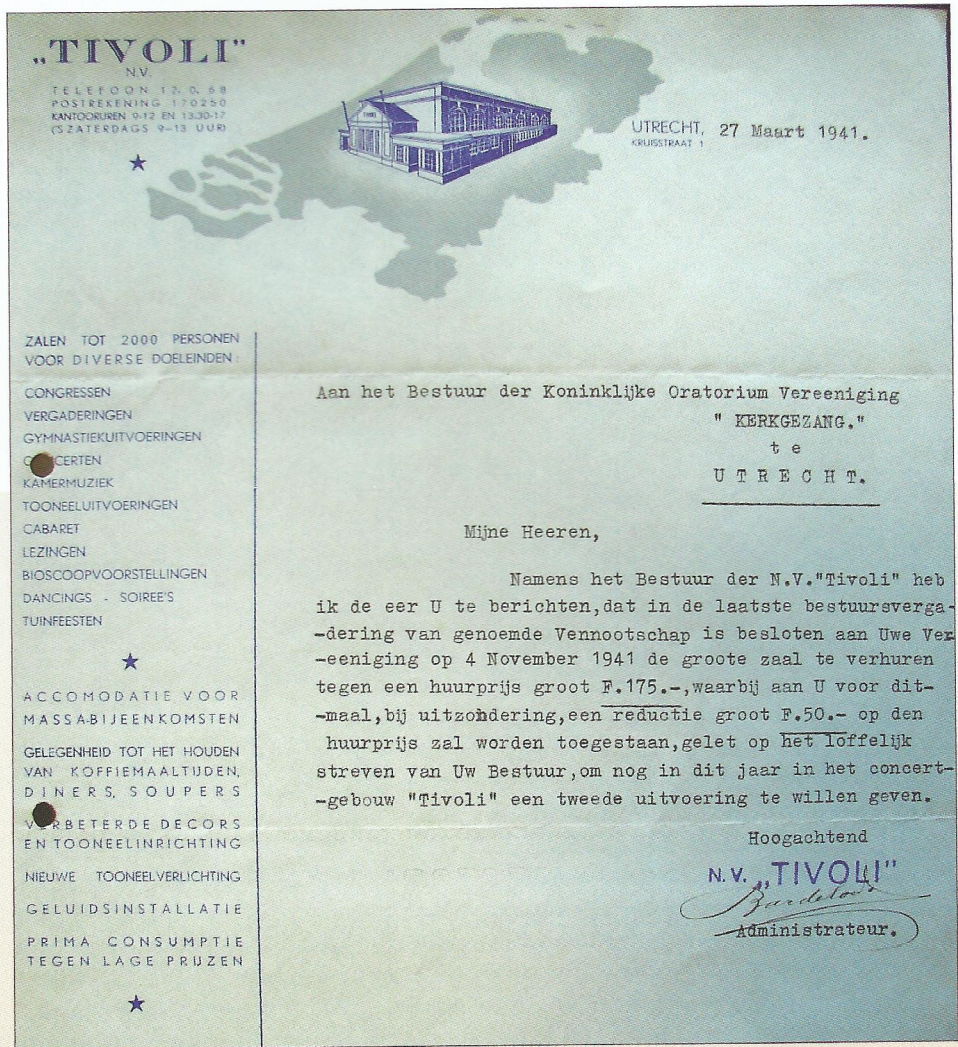
Wouter van der Blij (1855-1933) dirigent van het KOV ten tijde van zijn 70e verjaardag.

□ UIT PANORAMA 1925, NR. 51 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

hebben jelui er kranig afgebracht! Buiten verwachting. We hebben met "Lobgesang" onszelf overtroffen! De dirigent kreeg de lauwerkrans om. En over een concert in november 1896 waarop *In 't Bosch* van Mendelssohn klonk: 'van welke taak wij ons op het zakken van een halve toon na, zeer goed kweten [...] Het oude Wilhelmus werd daarna staande aangehoord (hier rezen we een halve toon)'. Het 40-jarig jubileum in 1893 werd gevierd in de grote zaal van *Tivoli* aan de Kruisstraat, compleet met een flink koor van 200 'woelige' kinderen. De baten gingen naar het *Weeshuis van de Diaconie*. Voor de koorleden namen de zogenaamde 'Boschuitvoeringen' die vanaf 1900 georganiseerd werden, een speciale plaats in: 'Op woensdagmiddag toog men naar Driebergen [...] langzamerhand nam de vreugde toe totdat de Utrechtsche stijfheid voorgoed was vaarwel gezegd.' Eerst werd er gedronken en gegeten en vervolgens drie uur lang gedraafd, geklauterd en gesprongen. Laat in de middag volgde een opvoering 'weldra ruischten de toonen in schoone accoorden en heerlijke melodieën, die menig voorbijganger als betooverend deed luisteren'.

Crisis en herstel

Rond de eeuwwisseling dreigde het koor echter ten onder te gaan. Toen er op 25 april 1897 gezongen moest worden in de Domkerk kwam er slechts één tenor opdagen en moesten de bassen hun plaats innemen.

De directeur (dirigent) was verontwaardigd: 'waarom geen boodschap gezonden of gezegd dat ze toch niet van plan waren om mee te zingen? Gepast was 't in geen geval om in de kerk een mal figuur te laten maken.' Op 29 mei 1901 werd er een buitengewone vergadering belegd over het voortbestaan van 'Kerkgezag'. De repetities werden slecht bezocht en het regende opzeggingen. Besloten werd om na 40 jaar eindelijk een vaste repetitieavond in te voeren en extra tombola's te organiseren om de kas te spekken.

Na 1904 begon het beter te gaan. In 1908, na 55 jaar ontving het koor per handgeschreven brief het predicaat Koninklijk en mocht het zich voortaan noemen *Koninklijke Utrechtsche Vereeniging voor Kerkgezag*. Zo rond die tijd ontwikkelde het koor zich tot een groot oratoriumkoor.

Repertoire ter discussie

Wat zong men zoal tijdens uitvoeringen? Uit een bewaard gebleven programma (1881) blijkt dat naast geestelijk werk ook een *Jagdlied* en *Abschied* van Wald van Mendelssohn zijn opgenomen, naast Niels Gade wel de meest geliefde componist in die tijd. Ook Nederlandse composities van Viotta, Verhulst, later ook Röntgen stonden op het repertoire. Daarnaast programmeerde Kerkgezag delen uit oratoria.

Dirigent was Wouter van der Blij, tevens directeur van de *Utrechtsche Schutterij*. Hij bleef dit voor het KOV bijna 40 jaar lang. In 1927 werd hij opgevolgd door Jan Wagenaar (geen directe familie van de componist Johan Wagenaar, maar wel van de muzikwinkler Wagenaar en de organistenfamilie). Onder zijn bezielende leiding beleefde het inmiddels meer dan 100 leden tellende koor in de jaren twin-

tig en dertig een bloeiperiode. Wagenaar voerde in de jaren dertig de traditie in van uitvoering van de *Matthäus-Passion*, die in 1941 op twee avonden in totaal zo'n 3.000 luisteraars trok! Ook trad het KOV toen al regelmatig op voor de NCRV-radio. In 1939 bracht het koor de komische cantate *De Schipbreuk* van Johan Wagenaar ten gehore. In diezelfde tijd ontspon zich een discussie of het koor zich al of niet moest beperken tot het geestelijke repertoire. Op dat terrein dreigde concurrentie: in 1940 werd de *Utrechtsche Oratorium Vereniging* opgericht en het *Toonkunstkoor* had ook plannen om de Matthäus uit te voeren.

Utrechtse muziekpodia

Het koor trad uiteraard veel in kerken op, maar tijdens de jaarlijkse grote uitvoering werd dankbaar gebruik gemaakt van muziekpodia als het *Gebouw voor Kunsten & Wetenschappen* en later *Tivoli*.⁶ Het bestuur sloot net als andere verenigingen een contract met K&W om daar zijn repetities en vergaderingen te houden. Getuige

Brief administrateur Tivoli aan bestuur KOV over zaalhuur in 1941.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | ARCHIEF KERKGEZANG

de overgeleverde correspondentie was het contact met K&W jarenlang uitstekend. Blijkbaar werden de afspraken veelal medeling gemaakt en kwamen de heren in een gemoedelijke sfeer tot prijsafspraken. Maar in 1920 moest het roer bij K&W om en kon ook het KOV niet aan een belangrijke tariefwijziging ontkomen.⁷ Het KOV besloot elders te gaan repeteren.

Grote uitvoeringen geschieden vanaf de oprichting (1895) zoveel mogelijk met begeleiding van het *Utrechtsch Stedelijk Orkest* en onder directie van grote dirigenten als Evert Cornelis, Henri van Goudoever en Willem van Otterloo. Hoewel de financiële situatie van het USO voortdurend zorgwekkend was, kreeg het KOV als oude relatie regelmatig reductie. In 1934 kwam er omgekeerd een loffelijk initiatief van het KOV: een gezamenlijk optreden in Tivoli, ter versterking van de kas van het

Uitvoering van Haydns *Die Schöpfung* in Tivoli Lepelenburg op 16 oktober 1958.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | ARCHIEF KERKGEZANG

USO. Op het programma stond de *Grosse Messe* (Mis nr.3) van Anton Bruckner met als solisten onder anderen de sopraan Jo Vincent en de tenor Louis van Tulder. De baten bedroegen f 1.000,-.

Gesmoorde stemmen

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had grote gevolgen voor de koorpraktijk: 'Er wordt nu nog voortgegaan met repetities en nog contributie betaald, anders kan men niet voortbestaan! Er is echter geen programma meer vast te stellen. Het wordt steeds moeilijker: wanneer moeten we repeteren als de zaak verduisterd wordt? Dat kan alleen nog op zondagmiddag, waar wel wat bezwaar tegen is, maar zal toch moeten...' En over een geplande uitvoering van de *Matthäus* vroeg het bestuur zich op 28 november 1941 af of die ook in een kerk kon worden uitgevoerd, zodat ook joden het concert zouden kunnen bezoeken: 'Onzertijds zijn er geen principiële bezwaren, maar praktische des te meer. Hoe komen we aan hout voor een podium, hoe verduisteren we de kerk, de verwarming, het meubilair en wat gaat dat kosten? 8000 gulden extra!' Na het instellen van de *Kulturkammer* werd aan de leden per referendum de vraag voorgelegd of het KOV zich al of niet moest aansluiten. Unaniem stemden alle leden tegen. Het was het begin van enkele jaren waarin het koor zweeg.

Het jaarverslag van 1946 meldt dat het bestuur tussen december 1942 en mei 1945 enige malen (in het geheim) bijeen was gekomen: 'Niemand van het koor wilde in de oorlog medewerking verlenen aan avonden van 'Vreugde en Arbeid', Frontzorg e.d. Er zijn 18 leden lid gebleven om te voorkomen dat ons gehele bezit zou worden afgenomen door Winterhulp. Het bestuur dook onder, na een paar weken weer boven. Er gebeurde niets. Toen kwam 7 mei 1945. De Canadezen rollen de stad binnen en de Duitsers sjokten eruit.'

Na de bevrijding werden de repetities hervat en in november 1945 telde het KOV liefst 174 leden! De uitvoering begin december 1945 van het oratorium *Elias* van Mendelssohn (tijdens de oorlog verboden) ontlokte

een recensent de verzuchting: 'Koninklijk is haar houding geweest, koninklijk was ook het slot. In de 1e helft voorzichtig, onwennig na die rustkuur, herstelde het gehele ensemble zich na de pauze totaal.'⁸

Nieuw elan

Het 100-jarig jubileum in 1953 had een groots, plechtig en feestelijk karakter. Het programma duurde liefst twaalf dagen en bestond uit verschillende onderdelen: een diner, de grote uitvoering van de *Missa Solemnis* van Beethoven en een feestavond. Jaap de Lange volgde in 1957 Jan Wagenaar op. Hij leidde nog het concert tijdens het 125-jarig bestaan in 1978. Na 1980 braken andere tijden aan. Het koor werd kleiner en voortdurend was er - het oude liedje - een tekort aan goede mannenstemmen! De 21e eeuw bracht nieuw elan: *Dido en Aeneas* van Purcell in 2009 was één van de hoogtepunten en op 9 november 2013 beleefde het KOV een groots jubileumconcert met *Die Schöpfung* van Haydn dat in de beste traditie van het 160-jarig bestaan uitgevoerd werd samen met het 185-jarig *Utrechtsch Studenten Concert*.

Noten

- 1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op het archief van het KOV waarvan een aanzienlijk deel bewaard is gebleven: HUA, Archief Kerkgezang, 821-12, inv.nrs. 1-7, 13-24, 52-56.
- 2 Frederiek Eggink, 'Catharina van Rennes (1858-1940): componiste en gematigd feministe', *Tijdschrift Oud-Utrecht* 82 (2009) 1, 18-23.
- 3 Martien Paats, 'De Muze der Muziek heeft haar intocht gedaan' (Alphen aan den Rijn 2002) 10-11.
- 4 J. Visser, *H.J. van Lummel als opvoeder en onderwijsvernieuwer* (Utrecht 1978). Zie ook http://nl.wikipedia.org/wiki/Hendrik_Jan_van_Lummel
- 5 Paats, 'De Muze', 26.
- 6 A. Graafhuis (red.), *Utrecht als Muziekcentrum* (Utrecht 1979) 50.
- 7 Wouter Paap, *Muziekleven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen* (Utrecht 1972) 54-55
- 8 Zie ook: Han Schipperheijn, *175 Jaar Toonkunst Utrecht* (Utrecht 2004) 78-80.